

УДК 347.9

А.С. Бевза

ORCID : 0009-0009-0231-2888

КРИТЕРІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті досліджуються критерії, що становлять складову справедливості судового розгляду цивільних справ в розрізі рішень Європейського суду з прав людини. Визначається, що Європейський суд з прав людини в своїй практиці, повною мірою дотримується позиції, що норми статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод не можуть обмежувати права і свободи громадян та застосовуватись лише за кримінальним обвинуваченням. Підлягають з'ясуванню всі обставини справи та національне законодавство з метою чіткого визначення судом «цивільного» характеру і змісту прав або обов'язків. Досліджено елементи права на справедливий суд, установленні статтею 6 Конвенції, а саме: право на розгляд справи; справедливість судового розгляду; публічність розгляду справи та проголошення рішення; розумний строк розгляду справи; розгляд справи судом, встановленим законом; незалежність і безсторонність суду. Щодо права на судовий розгляд справи встановлено, що є недопустимим обмеження лише самим відсиланням до закону для забезпечення вчинення певних цивільних процесів без застосування будь-якої можливості судового нагляду. Принцип справедливості судового розгляду застосовується з позицій забезпечення змагальності судового процесу та рівності сторін. Змагальність розглядається, як можливість сторін ознайомлюватися із зауваженнями чи доказами, поданими іншою стороною, та висловлюватися з приводу них. Рівність сторін розуміється, як забезпечення сторонам процесу розумної можливості подавати доводи. Публічність є одним з критерієм справедливості цивільного процесу та наголошується на тому, що всі судові процеси та винесені в них рішення повинні бути здійснені в режимі максимального доступу та публічності. Розумність строку розгляду справи визначається, як сукупність таких критеріїв, як: складність справи, поведінка заявника і відповідних органів, а також значущість спору для заявника. Суд, встановлений законом, визначається не лише, як правова основа самого існування суду, але й дотримання таким судом норм, які регулюють його діяльність. Для оцінки незалежності суду визначені наступні критерії: порядок призначення членів суду; строк їх повноважень; існування гарантій проти зовнішнього тиску; наявність зовнішніх ознак незалежності.

Ключові слова: цивільне судочинство, Європейський суд з прав людини, критерії справедливості судового розгляду, право доступу до суду, справедливий судовий розгляд, публічність, розумний строк розгляду справи, суд встановлений законом, незалежний і безсторонний суд.

DOI 10.34079/2518-1319-2025-15-29-22-35

Постановка проблеми. Принцип верховенства права визначається Україною на конституційному рівні, як основоположний саме для правової держави. Головною ознакою, за якою державу можливо віднести до правової, є забезпечення нею справедливості судового розгляду та права на справедливий судовий розгляд. Цивільне процесуальне законодавство України також передбачає право кожної особи звернутися

до суду за захистом своїх порушених або оспорюваних прав, свобод та інтересів.

Для цивільного судочинства значимим став момент ратифікації Україною Конвенції про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 р. Тим самим, з 1997 року Україна взяла на себе зобов'язання з гарантування прав людини, що закріплені в Конвенції, визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини та зобов'язалась виконувати його рішення.

В сучасному світі, однією з вимог, яка висувається міжнародними партнерами України, є забезпечення прав і свобод людини, в тому числі ефективне функціонування судів. Зазначене є гарантією та належною ознакою відповідальності держави за свою діяльність перед особою. Вступ України до Європейського Союзу напряму пов'язаний зі здійсненням судової реформи та запровадження європейських стандартів і принципів. Інтеграція національного законодавства до законодавства Європейського Союзу повинна забезпечити можливість гарантувати особі виконання основних міжнародних стандартів і принципів, в тому числі доступ до справедливого правосуддя.

Міжнародні партнери приділяють велику увагу забезпеченню права на справедливий суд тому, що вважають таке право чи не найвагомим з усіх прав людини. Будь-яке порушене право може бути відновлено лише за допомогою забезпечення справедливої процедури та суду. Відсутність ефективної та справедливої процедури захисту прав людини вказує на те, що державою, належним чином, не можуть бути гарантовані та реалізовані всі інші права людини.

Слід зазначити, що в науковій літературі відсутній єдиний систематизований та сталий підхід щодо класифікації, змісту і характеристики складових елементів права на справедливий судовий розгляд. Крім того, право на справедливий судовий розгляд розглядається, більшою мірою, з точки зору національного законодавства. Розгляд питання щодо права на справедливий судовий розгляд шляхом порівняння національного і європейського законодавства, вивчення судової практики може стати доволі актуальним для обговорення у вчених колах.

Актуальність теми. Аналіз останніх досліджень науковців в сфері права, вказує на те, що питанням категорії справедливості судового розгляду, присвячувалась окрема увага. Цій проблематиці присвячували свої праці такі дослідники як Г. Бережанський, Н. Блажівська, С. Войнолович, М. Гетьманцев, В. Городовенко, І. Гриценко, Н. Грень, В. Комаров, О. Кучинська, У. Коруц, Л. Луць, В. Михайленко, О. Нечитайло, О. Прокопенко, М. Погорецький, С. Погребняк, Н. Сакара, Н. Сиза, Е. Трегубов, О. Ткачук, Ю. Тобота, Г. Тимченко, Ю. Цвіркун, Т. Цувіна, Ю. Шемшученко, О. Шило та чимало інших. Безперечно, напрацьовані досягнення вказаних науковців є цінними для правової науки, але питання справедливості судового розгляду потребує здійснення подальших досліджень з урахуванням європейського розвитку державності, змін матеріального і процесуального законодавства та реформування судової гілки влади. Крім того, здійснення нових досліджень та їх практичне впровадження може мати додаткову наукову цінність.

Дослідження питань, пов'язаних зі справедливістю розгляду національними судами цивільних справ та розгляду скарг Європейським судом з прав людини, є актуальним та таким, що потребує додаткового нормативного врегулювання з урахуванням наукових думок та підходів сучасних вчених.

Метою статті є визначення критеріїв та змісту справедливості судового розгляду цивільних справ у практиці Європейського суду з прав людини, а також з'ясування їх основних принципів та структурних елементів, що встановлено Конвенцією про захист прав та основоположних свобод, на підставі аналізу рішень Європейського суду з прав людини та рекомендацій, наданих національним судам, щодо практичного застосування

норм частини 1 статті 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод.

Виклад основного матеріалу. Національне законодавство України, на найвищому рівні, закріплює право особи на судовий захист, як одну з найважливіших конституційних гарантій. Нормами статті 55 Конституції України встановлені гарантії та право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Таким чином, гарантовано захист прав і свобод громадян безпосередньо судовою гілкою державної влади.

Важливим для досягнення мети цієї статті є визначення того, що кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (Конституція України, 1996, ст. 55). Зазначені норми національного законодавства стали в основі створення та забезпечення міжнародних механізмів гарантій основних прав і свобод людини, насамперед, права на справедливий судовий розгляд.

Укладення міжнародних договорів, а також створення та функціонування спеціальних установ з захисту прав людини, стали належним механізмом, що забезпечує та гарантує дотримання основних прав і свобод людини. Слід зазначити про те, що найбільш ефективним серед таких установ є Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ). Правовою основою функціонування та діяльності ЄСПЛ, визнання і виконання його рішень в Україні стали Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі - Конвенція) та Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7, 11 до Конвенції» від 17.07.1997 р. Нормативна основа щодо виконання рішень ЄСПЛ у справах проти України визначена Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Звернувшись до Конвенції, слід більш докладно проаналізувати норми статті 6, які встановлюють, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Далі нормативно закріплюється мінімальні гарантії та обсяг прав, що їх має обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення, а саме: такі особи, вважаються невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку; бути негайно і детально поінформованим про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього; мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту; захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника; допитувати свідків обвинувачення; одержувати безоплатну допомогу перекладача (Рада Європи, 1950). З аналізу норм вказаної статті вбачається наступне.

По-перше: На перший погляд, норми викладені в статті 6 Конвенції, більшою мірою направлені на забезпечення прав та свобод особи в кримінальному обвинуваченні. Чи підлягають такі норми застосуванню при здійсненні цивільного, трудового, адміністративного та інших судочинств? З цього приводу ЄСПЛ в своїх рішеннях зазначає наступне.

Насамперед, ЄСПЛ звертає увагу на тому, що поняття «цивільні права та обов'язки» є автономними, однак не може вважатись, що в цьому контексті законодавство відповідної держави не має значення. Питання про те, чи слід вважати те чи інше право цивільним у значенні цієї формули, вжитої в Конвенції, повинно вирішуватись з огляду на матеріальний зміст і наслідки цього права, а не на його

юридичну класифікацію згідно з національним законодавством відповідної держави. Виконуючи свої наглядові функції, суд також має враховувати об'єкт і мету Конвенції, а також національні правові системи інших Договірних Держав (The European Court of Human Rights, 1978, item 89).

В іншій справі встановлено, що заявник прагне отримати судові рішення про юридичне роздільне проживання. Безсумнівно, що результат провадження щодо роздільного проживання є «вирішальним для приватних прав та обов'язків», а отже, тим більше — для «цивільних прав та обов'язків» що зазначенні в частині 1 статті 6 (стаття 6-1); отже, частина 1 статті 6 (стаття 6-1) є застосовним у даній справі (The European Court of Human Rights, 1979, п. 21).

Слід зауважити, що обсяг поняття «цивільний» у статті 6 не обмежується безпосереднім предметом спору. Натомість суд застосував ширший підхід, згідно з яким «цивільний» аспект охоплює справи, які на перший погляд можуть не стосуватися цивільного права, але які можуть мати прямі та істотні наслідки для приватного майнового або немайнового права, що належить особі. Завдяки такому підходу цивільний аспект статті 6 застосовувався до різноманітних спорів, які в національному законодавстві могли кваліфікуватися як спори публічно-правового характеру (The European Court of Human Rights, 2021a, п. 65).

В іншому рішенні ЄСПЛ зазначає про те, що не викликає сумнівів, що вимога заявника щодо компенсації немайнової шкоди та витрат є цивільною у значенні в частині 1 статті 6, і Апеляційний суд Бухареста мав юрисдикцію для її розгляду. Відповідно, Суд вважає, що відмова Апеляційного суду розглянути цю вимогу порушила право заявника на справедливий судовий розгляд у значенні частині 1 статті 6 (The European Court of Human Rights, 2000b, п. 78).

З зазначеного вбачається, що ЄСПЛ в своїй практиці, повною мірою дотримується позиції, що норми статті 6 Конвенції не можуть обмежувати права і свободи громадян та застосовуватись лише за кримінальним обвинуваченням у відповідних провадженнях. В обов'язковому порядку, підлягають детальному вивченню, з'ясуванню всі обставини справи та національне законодавство з метою чіткого визначення судом «цивільного» характеру і змісту прав або обов'язків.

Судам слід застосовувати широкий підхід, згідно з яким «цивільний» аспект охоплює справи, які на перший погляд можуть не стосуватися цивільного права, але які можуть мати прямі та істотні наслідки для майнового або немайнового права, що належить особі. Зазначене надасть можливість в повній мірі застосовувати норми статті 6 Конвенції до цивільних та інших видів спорів.

По-друге: Можливо виокремити наступні ключові принципи та елементи права на справедливий суд встановлені статтею 6 Конвенції, а саме: право на розгляд справи; справедливість судового розгляду; публічність розгляду справи та проголошення рішення; розумний строк розгляду справи; розгляд справи судом, встановленим законом; незалежність і безсторонність суду.

Аналізуючи окремо елементи права на справедливий суд в рішеннях ЄСПЛ, можемо зазначити щодо права на розгляд справи (права доступу до суду) наступне: Стаття 6 не гарантує право на доступ до суду, який може визнати недійсним або скасувати закон, прийнятий законодавчим органом. Водночас, якщо указ (виданий на підставі закону), рішення або інший захід, який, хоч формально й не адресований будь-якій окремій фізичній або юридичній особі, по суті впливає на «права» або «обов'язки» «цивільного характеру» такої особи або групи осіб, що перебувають у подібній ситуації через певні властиві їм ознаки або через фактичну ситуацію, яка відрізняє їх від усіх інших осіб, частини 1 статті 6 може вимагати, щоб суть рішення або заходу, про який

йдеться, могла бути оскаржена цією особою або групою осіб у «суді», який відповідає вимогам цього положення.

Позиція суду в цьому контексті подібна до тієї, що застосовується у праві Європейського Співтовариства, де загальний акт, наприклад регламент, за певних обставин може становити індивідуальну зацікавленість, що надає право на подання позову про його скасування до Суду ЄС (The European Court of Human Rights, 2002, п. 53-54).

В іншій справі заявника було достроково звільнено з посади члена Національної ради судочинства на підставі закону без будь-якої можливості судового нагляду. Суд постановив, що процесуальні гарантії, подібні до тих, що мають бути доступними у випадках звільнення або відсторонення суддів, мають також бути доступними у випадках, коли суддю-члена Національної ради судочинства (органу, відповідального за забезпечення незалежності суддів) було усунуто з посади. За таких обставин слід враховувати «значний суспільний інтерес у підтримці незалежності судової влади та верховенства права», а також загальний контекст, у якому відбувалася реформа судової системи (The European Court of Human Rights, 2022b, п. 345 - 349).

Таким чином, ЄСПЛ у своїх рішеннях наголошує на тому, що, не зважаючи на те, чи передбачено відповідне право національним законодавством, у тому числі чи передбачено відповідні процедури, обмеження лише самим відсиланням до закону для забезпечення вчинення певних цивільних процесів без застосування будь-якої можливості судового нагляду, неможливе. У такому випадку, повинні бути забезпечені процесуальні гарантії, подібні до тих, що мають бути доступними у аналогічних випадках з метою недопущення порушення частини 1 статті 6 Конвенції, а відповідно, надано особі право безперешкодного звернення до суду.

Систематизуючи рішення ЄСПЛ, в яких окрема увага приділяється принципу справедливості судового розгляду, саме як процесуальної вимоги, слід зазначити, що вони головним чином направлені на забезпечення змагальності судового процесу та рівності сторін.

Вимога щодо «змагального» провадження відповідно до статті 6 Конвенції полягає у можливості ознайомлюватися під час судового провадження із зауваженнями чи доказами, поданими іншою стороною, та висловлюватися з приводу них. «Змагальний» по-суті означає, що відповідний матеріал або докази доступні для обох сторін (The European Court of Human Rights, 1993). Це досить вузьке розуміння Судом «змагального» провадження походить із французької правової системи і не вимагає створення цілковито змагальних систем подання доказів та роботи зі свідченнями, схожими до тих, що існують у країнах загального права. І хоча суд неодноразово стверджував про здатність змагальної та інквізиційної правових систем співіснувати, деякі характерні риси інквізиційних систем (наприклад ті, що стосуються обмеженої здатності сторін викликати свідків під час судового розгляду), тим не менше, набагато частіше призводять до порушень принципу «справедливості» (The European Court of Human Rights, 1992, п. 32-35).

У наступній справі, щодо скарги заявника, яка стосується відмови національного суду допустити приватного експерта до дачі показань як свідка у провадженні, суд зазначає, що національні суди ретельно та всебічно обґрунтували своє рішення про відмову в задоволенні відповідного клопотання заявника. Суд зауважує, що задоволення цього клопотання фактично означало б допущення висновку приватного експерта до матеріалів справи через альтернативний шлях, що призвело б до обходу попереднього рішення про недопущення висновку приватного експерта як доказу у провадженні. Завданням суду не є організація національної системи допуску доказів у державі-члені, а забезпечення наявності достатніх гарантій для заявника щодо доступу до загалом

справедливого судового розгляду.

З огляду, зокрема, на те, що експерт, призначений судом, письмово й усно розглянув проблемні питання, порушені приватним експертом, і що заявник та його представник мали достатні можливості допитати судового експерта, посилатися на проблемні моменти, підняті приватним експертом, та ставити під сумнів якість і висновки експертного звіту, наданого судовим експертом, суд вважає, що заявник мав достатньо можливостей оскаржити думку судового експерта, висловити свої аргументи на захист та забезпечити дотримання принципу рівності сторін. Отже, ретельно обґрунтована відмова допустити приватного експерта до свідчень не могла порушити право заявника на справедливий судовий розгляд (The European Court of Human Rights, 2013b, п. 44).

Можемо зробити висновок про те, що «змагальність» ЄСПЛ розглядає, як можливість сторін ознайомлюватися із зауваженнями чи доказами, поданими іншою стороною, та висловлюватися з приводу них. «Рівність сторін» в процесуальному значенні, ЄСПЛ розуміє, як забезпечення сторонам процесу розумної можливості подавати доводи. При цьому завдання суду полягає не в тому, щоб надавати вказівки стосовно організації національних правил доказування у певній державі-члені, а скоріш за все в тому, щоб забезпечити наявність достатніх гарантій для сторони з метою забезпечення доступу до справедливого процесу.

Розглядаючи питання публічності судового процесу, можемо акцентувати увагу окремо на публічності розгляду справи та публічності проголошення рішення. Щодо публічності розгляду справи проаналізуємо дві різні справи ЄСПЛ, в одній з яких суд вказав на порушення частини 1 статті 6 Конвенції, натомість в іншій такого порушення не вбачалось.

В першій справі ЄСПЛ зазначив, що під час засідання суд першої інстанції ухвалив проводити розгляд справи в закритому режимі з метою «більш ефективного та успішного здійснення правосуддя» та «необхідністю захисту державної або комерційної таємниці». Зазначена позиція була підтримана судом апеляційної та касаційних інстанцій. Відповідно, ЄСПЛ констатує, що жодного відкритого судового засідання у розумінні статті 6 Конвенції щодо розгляду справи заявника по суті не було проведено. Суд не може дійти висновку, що виключення громадськості було обґрунтовано необхідністю захисту інтересів, і що національні суди дотрималися процесуального обов'язку ретельно зважити необхідність такого заходу. Таким чином, національні суди не провели оцінку необхідності виключення громадськості з провадження і не намагались обмежити цей захід лише до тієї міри, яка була б строго необхідною для досягнення поставленої мети (The European Court of Human Rights, 2022c, pp. 127 - 129).

Натомість, в справі «Екер проти Туреччини» суд зазначив, що у певних випадках також може бути законним, щоб національні органи влади брали до уваги вимоги ефективності та економії. Суд не заперечував, що провадження на двох рівнях юрисдикції відбувалося без слухань. Він підкреслив, що правові питання не були особливо складними і що необхідно було пришвидшити проведення провадження. Спир стосувався текстуальних і технічних питань, які могли бути належним чином визначені на основі матеріалів справи. Зазначене провадження було пов'язане з винятковою процедурою (заява про видачу наказу про публікацію відповіді в газеті), яку Суд визнав необхідною в інтересах належного функціонування преси (The European Court of Human Rights, 2017, pp. 29 - 31).

З приводу публічності проголошення рішення, ЄСПЛ зазначає, зокрема наступне. У справі, яка стосувалася видворення з міркувань національної безпеки, суд постановив, що повне приховування від громадськості всього судового рішення не може вважатися

виправданим. Далі він наголосив, що відкритість судових рішень має на меті забезпечення громадського контролю над судовою владою та є основною гарантією проти свавілля. Суд зауважив, що навіть у безперечних справах, пов'язаних із національною безпекою, таких як справи про терористичну діяльність, деякі держави вирішили засекретити лише ті частини судових рішень, розголошення яких могло б зашкодити національній безпеці або безпеці інших осіб. Це демонструє, що існують механізми, які дозволяють врахувати обґрунтовані вимоги безпеки, не скасовуючи повністю фундаментальні процесуальні гарантії, зокрема відкритість судових рішень (The European Court of Human Rights, 2013a, п. 69).

З огляду на вказане, вбачається, що ЄСПЛ наголошує на тому, що з метою недопущення порушення прав передбачених частиною 1 статті 6 Конвенції всі судові процеси та винесені в них рішення повинні бути здійснені в режимі максимального доступного та публічності. Виключенням можуть стати виправдана оптимізація ефективного та успішного правосуддя, або розгляд справ, які зумовлені необхідністю захисту державної чи комерційної таємниці.

Розумності строку розгляду справи, ЄСПЛ приділяє окрему увагу, та зазначає про те, що обґрунтованість тривалості провадження повинна оцінюватися з урахуванням обставин конкретної справи та на основі таких критеріїв: складність справи, поведінка заявника і відповідних органів, а також значущість спору для заявника (The European Court of Human Rights, 2019, п. 209).

В наступній справі ЄСПЛ наголошує на тому, що хоча сама справа не була особливо складною, відсутність чіткості та передбачуваності у національному законодавстві ускладнила її розгляд. Ці недоліки повністю належать до відповідальності національних органів влади і, на думку суду, суттєво сприяли затягуванню тривалості провадження (The European Court of Human Rights, 2016, п. 150).

У справі «Юніон Аліментаріа Сандерс С.А. проти Іспанії», суд вважає, що від зацікавленої особи вимагається лише проявляти належну старанність при здійсненні процесуальних дій, що стосуються її, утримуватися від зловживань процесуальними правами з метою затягування провадження та використовувати передбачені національним законодавством можливості для його скорочення. Вона не зобов'язана вживати заходів, які не є придатними для досягнення такої мети (The European Court of Human Rights, 1989, п. 35).

Натомість в іншій справі, суд повторює, що, хоча його функцією не є аналіз способу, у який національні суди тлумачать і застосовують внутрішнє законодавство, він, однак, вважає, що рішення про скасування попередніх рішень та повернення справи, як правило, є наслідком помилок, допущених судами нижчих інстанцій, а повторюваність таких рішень може свідчити про недоліки у судовій системі (The European Court of Human Rights, 2016, п. 147).

Крім того, для забезпечення розумності строку розгляду справ, судам важливо визначати значущість спору для заявника та категорій справ, які за своєю природою вимагають особливого підходу. В наступній справі суд зазначив, що оскаржуване провадження стосувалося засобів до існування заявника. Упродовж усього провадження заявник отримував зменшений розмір виплат. У цьому контексті суд повторює, що спори, пов'язані з пенсійним забезпеченням, належать до особливої категорії справ, які вимагають від національних органів особливої сумлінності під час їх розгляду (The European Court of Human Rights, 2022a, п. 48).

Таким чином, ЄСПЛ розглядає «розумність строку розгляду справи», як сукупність наступних критеріїв: складність справи, поведінка заявника і відповідних органів, а також значущість спору для заявника. Складність визначається, як чітка

передбачуваність національним законодавством відповідних правовідносин, що унеможливило суттєво затягувати тривалість провадження.

Суд не вимагає від сторони процесу окремої, спеціальної поведінки та вказує на те, що достатньо проявляти належну старанність при здійсненні процесуальних дій та утримуватися від зловживань процесуальними правами. Натомість, питання забезпечення розумного строку розгляду справи безпосередньо покладено на державу та її державні органи. Крім того, суд в обов'язковому порядку повинен враховувати значущість спору для заявника та визначати категорії справ, які за своєю природою вимагають особливого підходу.

Розглядаючи питання, пов'язані з розглядом справ судом, встановленим законом, ЄСПЛ зазначає наступне. Фраза «встановленого законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність. У рішенні по справі «Цанд проти Австрії», що згадувалося раніше, Комісія висловила думку, що термін «судом, встановленим законом» у пункті 1 статті 6 передбачає «усю організаційну структуру судів, включно з питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів (The European Court of Human Rights, 1978a, п. 68).

Суд повторює, що у деяких випадках він визнавав, що найвищий судовий орган, уповноважений тлумачити закон, міг ухвалювати рішення, яке не було чітко визначено законом. Таке застосування закону, однак, мало винятковий характер, і зазначений суд надав чіткі й вірогідні підстави для такого виняткового відступу від застосування своїх визначених повноважень. Проте у даній справі Верховний Суд не надав жодних аргументів щодо прийняття такої постанови, виходячи за межі своїх повноважень шляхом свідомого порушення Господарського процесуального кодексу і ухвалення такого роду рішень, що, як вказувалось Урядом, стало звичайною практикою Верховного Суду.

На думку Суду, перевищивши свої повноваження, які були чітко викладені у Господарському процесуальному кодексі, Верховний Суд не може вважатися «судом, встановленим законом» у значенні пункту 1 статті 6 Конвенції відносно оскаржуваного провадження. Відповідно було порушення пункту 1 статті 6 Конвенції (The European Court of Human Rights, 2006, пп. 27 – 29).

Оцінка поняття «суд, встановлений законом» передбачає більш загальне вивчення нормативної структури, в межах якої існує весь клас відповідних органів; така оцінка, як правило, не стосується питання про компетенцію певного органу за обставин кожної конкретної справи – наприклад, оцінки законності територіальної чи ієрархічної юрисдикції певного суду чи складу суддів, який розглядав скарги заявника (The European Court of Human Rights, 2000a).

З огляду на викладене, можемо зробити висновок про те, що ЄСПЛ розглядаючи питання «суду, встановленого законом» дає оцінку не лише правовій основі самого існування суду, але й приділяє велику увагу дотриманню таким судом певних норм, які регулюють його діяльність.

Розглядаючи питання незалежності суду, слід зазначити, що незалежність може розумітися, як незалежність від органів виконавчої влади, незалежність від органів законодавчої влади, незалежність від сторін. В своєму рішенні, ЄСПЛ зазначає про те, що яку б систему не обрали Держави-члени, вони повинні дотримуватися своїх зобов'язань щодо забезпечення незалежності суддів. У разі створення судової ради органи державної влади повинні бути зобов'язані забезпечити її незалежність від виконавчої та законодавчої влади, особливо з метою гарантування доброчесності процесу призначення суддів на посади. Відсторонення або загроза відсторонення судді-

члена Національної ради судочинства під час його перебування на посаді може вплинути на особисту незалежність цього члена при виконанні ним своїх обов'язків (The European Court of Human Rights, 2022b, пп. 300-309).

Крім того, слід зазначити, що ЄСПЛ в своїй діяльності, напрацював певні критеріїв оцінки незалежності органу, серед яких: а) порядок призначення членів суду; б) строк їх повноважень; в) існування гарантій проти зовнішнього тиску; г) наявність зовнішніх ознак незалежності (The European Court of Human Rights, 2003, п. 190).

Розглядаючи питання «безсторонності» у справі «Свіленгачанін та інші проти Сербії», 2021 (пп. 67, 68, 71–74) (The European Court of Human Rights, 2021b), ЄСПЛ зазначає наступне: зіткнувшись з великим напливом подібних справ, Верховний Суд може вжити превентивних заходів для вирішення процесуальних аспектів спору, навіть якщо це тягне за собою інституційний контакт з представником відповідного державного органу, який пізніше стає протилежною стороною у справі після того, як провадження передано до верховного суду, якщо жодна з цих справ не перебувала на розгляді в суді на момент встановлення контакту. У цьому контексті виокремлення провідної справи з низки справ з метою управління великою кількістю подібних справ, що перебувають на розгляді, не підриває безсторонність судової процедури; Верховний Суд може усунути двозначність у тлумаченні закону, щоб дати вказівки судам нижчих інстанцій, які розглядають відповідні справи; незважаючи на те, що «прояви» безсторонності залишаються важливими, занепокоєння з боку учасників судового процесу в цьому контексті недостатньо.

Висновки. Проаналізувавши і дослідивши чинне законодавство України та рішення ЄСПЛ, можемо дійти наступних висновків.

У контексті застосування норм пункту 1 статті 6 Конвенції, національним судам слід приділяти окрему увагу вивченню, з'ясуванню всіх обставин справи з метою чіткого визначення судом «цивільного» характеру і змісту прав та/або обов'язків. Суди повинні застосовувати широкий підхід, згідно з яким «цивільний» аспект охоплює справи, які на перший погляд можуть не стосуватися цивільного права, але які можуть мати прямі та істотні наслідки для права, що належить особі.

Аналізуючи норми статті 6 Конвенції, можливо виокремити наступні ключові принципи та елементи права на справедливий суд: право на розгляд справи; справедливість судового розгляду; публічність розгляду справи та проголошення рішення; розумний строк розгляду справи; розгляд справи судом, встановленим законом; незалежність і безсторонність суду.

Суть права на розгляд справи судом зводиться до того, що не зважаючи на те, чи передбачено відповідне право національним законодавством, обмеження лише самим відсиланням до закону для забезпечення вчинення певних цивільних процесів без застосування будь-якої можливості судового нагляду, неможливе. У будь-якому випадку, повинні бути забезпечені процесуальні гарантії, подібні до тих, що мають бути доступними в аналогічних випадках з метою недопущення порушення частини 1 статті 6 Конвенції, а відповідно, надано особі право безперешкодного звернення до суду.

Принцип справедливості судового розгляду, розглядається з огляду забезпечення змагальності судового процесу та рівності сторін. Поняття «змагальність» ЄСПЛ розглядає, як можливість сторін ознайомлюватися із зауваженнями чи доказами, поданими іншою стороною, та висловлюватися з приводу них. «Рівність сторін» в процесуальному значенні, розуміється, як забезпечення сторонам процесу розумної можливості подавати доводи. При цьому головне завдання Суду полягає в тому, щоб забезпечити наявність достатніх гарантій для сторони з метою забезпечення доступу до справедливого процесу.

43572/18). Strasbourg, Judgment, 15 March 2022. Available at: <

References

- Konstytutsiia Ukrainy, Zakon Ukrainy No254k/96-VR [Constitution of Ukraine], 1996. Verkhovna Rada of Ukraine. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>> [Accessed 14.05.2025]. (in Ukrainian).
- Rada Yevropy, 1950. Yevropeiska Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Verkhovna Rada Ukrainy* [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> [Accessed 14.05.2025]. (in Ukrainian).
- The European Court of Human Rights, 1978. Case of König v. Germany (Applications no. 6232/73). Strasbourg, Judgment, 28 June 1978. Available at: <[The European Court of Human Rights, 1979. Case of Airey v. Ireland \(Applications no. 6289/73\). Strasbourg, Judgment, 9 October 1979. Available at: <\[The European Court of Human Rights, 1992. Case of Vidal v. Belgium \\(Applications no. 12351/86\\). Strasbourg, Judgment, 28 October 1992. Available at: <\\[The European Court of Human Rights, 2000a. Case of Daktaras v. Lithuania \\\(Applications no. 42095/98\\\). Strasbourg, Judgment, 10 October 2000. Available at: <\\\[The European Court of Human Rights, 2002. Case of Posti and Rahko v. Finland \\\\(Applications no. 27824/95\\\\). Strasbourg, Judgment, 24 September 2002. Available at: <\\\\[The European Court of Human Rights, 2006. Case of Sokurenko and Strygun v. Ukraine \\\\\(Applications nos. 29458/04 and 29465/04\\\\\)\\\\\). Strasbourg, Judgment, 20 July 2006.\\\\]\\\\(https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\\\\[%22001-60644%22\\\\]}>.</p><p>The European Court of Human Rights, 2003. Case of Kleyn and Others v. the Netherlands \\\\(Applications nos. 39343/98, 39651/98, 43147/98 and 46664/99\\\\). Strasbourg, Judgment, 6 May 2003. Available at: <.</p><p>The European Court of Human Rights, 2000b. Case of Rotaru v. Romania \\\(Applications no. 28341/95\\\). Strasbourg, Judgment, 4 May 2000. Available at: <.</p><p>The European Court of Human Rights, 1993. Case of Ruiz-Mateos v. Spain \\(Applications no. 12952/87\\). Strasbourg, Judgment, 23 June 1993. Available at: <.</p><p>The European Court of Human Rights, 1989. Case of Unión Alimentaria Sanders S.A. v. Spain \(Applications no. 11681/85\). Strasbourg, Judgment, 07 July 1989. Available at: <.</p><p>The European Court of Human Rights, 1978a. Case of Leo Zand v. Austria (Applications no. 7360/76). Strasbourg, Judgment, 12 October 1978. Available at: <<a href=)

analyses the elements of the right to a fair trial as enshrined in Article 6 of the Convention, including: the right of access to a court; fairness of proceedings; the principle of publicity of hearings and pronouncement of judgments; reasonable time for trial; adjudication by a tribunal established by law; and the independence and impartiality of the judiciary. Regarding the right of access to a court, it is emphasised that it is impermissible to restrict this right solely by reference to statutory provisions authorising the execution of certain civil procedures without providing for any possibility of judicial oversight. The principle of fairness is analysed through the lens of the adversarial nature of proceedings and the equality of arms. Adversarial proceedings are understood as the parties' ability to be informed of and comment on the observations or evidence submitted by the opposing party. Equality of arms is seen as ensuring that both parties are afforded a reasonable opportunity to present their arguments. Publicity is considered a core criterion of fairness in civil proceedings, with an emphasis on the need for all court hearings and judgments to be conducted in the most open and transparent manner possible. The reasonableness of the length of proceedings is defined through the following criteria: the complexity of the case, the conduct of the applicant and the relevant authorities, and the significance of the dispute for the applicant. A tribunal "established by law" is defined not only as a body having a legal basis for its existence but also as one which complies with the legal norms governing its functioning. The criteria for assessing judicial independence include: the method of appointment of judges; the duration of their mandate; the existence of safeguards against external pressure; and the appearance of independence.

Key words: *civil proceedings, European Court of Human Rights, criteria of fairness of trial, right of access to a court, fair trial, publicity, reasonable time for consideration of a case, tribunal established by law, independent and impartial tribunal.*